

De ongewenste effecten van het CITO op het Nederlandse onderwijs.

Op 29 maart 2011 opende Hare Majesteit de Koningin het nieuwe gebouw van het CITO in Arnhem. Op hun website laat het CITO weten dat het beeldbepalende gebouw voor méér staat dan alleen huisvesting. Met de investering in een nieuw kantoorpand wil het CITO het belang onderstrepen dat de organisatie hecht aan het leveren van een zichtbare bijdrage aan de economie van de stad Arnhem en de provincie Gelderland. Het is de vraag of het Nederlandse onderwijs ook eenduidig profiteert van de economische activiteiten van het CITO. De huidige positie van het Centraal Instituut voor Toetsontwikkeling, mede dankzij de symbiotische relatie met de inspectie van het onderwijs, leidt tot mogelijk onbedoelde, maar in ieder geval tot ongewenste effecten. Het CITO ontwikkelt voor alle vakgebieden toetsen en bepaalt eigenzinnig de inhoud van die toetsen. Omdat de inspectie kritiekloos elke Cito-toets verplicht stelt, moeten scholen, op straffe van een negatieve beoordeling, het CITO volgen in hun opvatting over onderwijsinhouden, de wijze van toetsafname en de beoordeling van leerlingen. Dit heeft vergaande gevolgen voor de inhoud van de leerstof, voor de didactiek in school en voor de bepaling wie op welk vakgebied een uitvaller is. Het gevaar schuilt in een ontwikkeling in de richting van centraal gestuurd onderwijs, ook wel staatspedagogiek genoemd, en in onderwijs dat gekenmerkt wordt door 'leren voor de test'.

De inhoud van ons onderwijs wordt op democratische wijze door de overheid bepaald en is bijvoorbeeld in de vorm van kerndoelen terug te vinden in de Wet op het Basisonderwijs. De kerndoelen en inhouden van het onderwijs zijn globaal beschreven, waardoor scholen nog relatief veel ruimte hebben om op basis van eigen pedagogische en didactische opvattingen hun onderwijs vorm en inhoud te geven. Deze vrijheid wordt echter fors ingeperkt doordat het CITO de inhoud van zijn toetsen steeds meer laat afwijken van wat het onderwijs onder de vakinhouden verstaat. Deze ontwikkeling willen we met een drietal voorbeelden verduidelijken. Kinderen leren lezen is een van de belangrijkste doelen van het onderwijs, omdat deze vaardigheid van voorwaardelijk belang is voor de schoolcarrière en het latere maatschappelijk functioneren. De mate waarin kinderen deze vaardigheid beheersen wordt getoetst door middel van een snelheidstoets als bijvoorbeeld de *Drie Minuten Toets (DMT)*, een uitgave van het CITO). Bij een dergelijke toets moeten kinderen woorden die opklimmen in moeilijkheidsgraad zo snel mogelijk lezen. De score is het aantal goed gelezen woorden. In korte tijd kan op eenvoudige en betrouwbare wijze het technisch leesniveau worden vastgesteld en een eventuele achterblijvende ontwikkeling worden gesignaleerd. Belangrijk is de sterke inhoudelijke validiteit van een dergelijke toets. Snelheidstoetsen als de DMT richten zich op de kern van het technisch lezen: de snelle, onafhankelijke of directe woordherkenning, waarbij in een fractie van een seconde een woord wordt herkend. Recentelijk heeft het CITO een alternatieve toets voor het technisch lezen op de markt gebracht, een toets die met de steun van de onderwijsinspectie als nieuw signaleringsinstrument moet gaan dienen. In deze toets lezen kinderen gedurende een bepaalde tijd een tekst waarbij gemiddeld om de zeven woorden uit een drietal alternatieven het goede woord moet worden omcirkeld. De toets kan schriftelijk en dus klassikaal worden afgenomen, wat praktische voordelen geeft, maar de inhoudelijke validiteit lijdt daar sterk onder. Voor een deel zal de nieuwe toets van het CITO, *Technisch Lezen*, hetzelfde meten als andere leestoetsen, zoals de DMT. Directe woordherkenning speelt namelijk bij alle leestoetsen een (belangrijke) rol. Echter de toets *Technisch Lezen* zal ook iets anders, iets wat specifiek voor die toets is, meten. Uitvallers worden bepaald door de toets en daarom maakt het nogal wat uit welke toets gebruikt wordt. Dit ervaren scholen die beide toetsen afnemen aan den lijve: een leerling die uitvalt op de DMT hoeft dit niet te doen bij *Technisch Lezen* en omgekeerd.

Het tweede voorbeeld. Het doel van ons spellingonderwijs is kinderen leren woorden juist te schrijven. Van oudsher wordt de beheersing van deze vaardigheid getoetst door middel van een dictee: kinderen moeten van mondeling aangeboden woorden de juiste schrijfwijze produceren. In de nieuwe spellingtoetsen van het CITO worden dicteeopgaven vervangen door meerkeuzeopgaven, waarbij uit telkens vier zinnen het fout gespelde woord omcirkeld dient te worden. Uit onderzoek blijkt dat dicteeopgaven en meerkeuzeopgaven niet (precies) hetzelfde meten. Een dictee zal dus ook andere uitvallers opleveren dan een toets met meerkeuzeopgaven. Ten slotte het voorbeeld van begrijpend lezen, de vaardigheid van het achterhalen van de boodschap van de schrijver. Achter deze ogenschijnlijk eenvoudige definiëring gaat een complex en interactief samenspel van vaardigheden, kennis en strategieën schuil. In de didactiek van het onderwijs wordt een dergelijk complexe taak opgedeeld in zijn samenstellende componenten, bij het begrijpend lezen veelal strategieën genoemd. Maar deze strategische aspecten van het lezen van teksten, zo nadrukkelijk door zowel het primair als voortgezet onderwijs onderwezen en geoefend, worden door de toetsen Begrijpend Lezen van het CITO niet rechtstreeks getoetst. In deze toetsen wordt juist een sterke nadruk gelegd op die kennisaspecten van de leerling die meer milieugebonden en minder gemakkelijk door het onderwijs te beïnvloeden zijn, zoals woordenschat, abstract taalgebruik en kennis van de wereld. De toetsuitslagen zeggen dus niet veel over het gegeven onderwijs, maar bevestigen vooral het gegeven dat kinderen van laag opgeleide ouders het beduidend minder doen dan kinderen van hoog opgeleide ouders.

Leraren willen weten of hun onderwijs de gewenste opbrengsten heeft. Een toets is daarbij een hulpmiddel, voor zover die toets een afspiegeling is van het gegeven onderwijs en een uitslag op een toets daadwerkelijk iets zegt over dat onderwijs. Een leraar zal een toets willen kiezen die in overeenstemming is met inhoud en doel van zijn onderwijs. Die vrijheid om te kiezen is er vrijwel niet meer, nu de onderwijsinspectie kritiekloos elke Cito-toets (inclusief bijbehorende opvattingen) min of meer verplicht stelt. Scholen die naar buiten toe goed willen presteren of die een publiekelijke negatieve beoordeling willen vermijden, rest nog maar één ding: hun onderwijs inhoudelijk afstemmen op de Cito-toetsen. Daardoor zijn methodeontwikkelaars gedwongen de Cito-toetsen te volgen, want scholen vragen om methoden die overeenstemmen met wat het CITO vraagt. Inmiddels zijn er methoden voor voortgezet technisch lezen met oefeningen waarbij kinderen tijdens het lezen uit een drietal alternatieven het goede woord moeten omcirkelen. En methoden (voor begrijpend lezen) brengen een extra deeltje op de markt teneinde kinderen te trainen in de Cito-manier van toetsen. Het CITO zelf brengt hulpboeken in de handel met aanwijzingen en oefeningen voor kinderen die op het betreffende vakgebied laag scoren ('uitvallen'). Daarmee is de situatie geschapen waarbij het CITO de inhoud van een vakgebied vaststelt, de toetsing voorschrijft, de uitvallers bepaalt en aangeeft hoe hulp moet worden geboden. Het centrale toetsinstituut heeft zich ontwikkeld tot centralistisch onderwijsinstituut: vanuit een kantoorpand in Arnhem wordt het Nederlandse onderwijs inhoudelijk bepaald. Ook wanneer we uitgaan van de weinig realistische situatie dat het CITO in staat zou zijn om op wetenschappelijke en op unaniem geaccepteerde gronden aan te tonen dat bijvoorbeeld technisch lezen het omcirkelen van het juiste alternatief inhoudt en dat spelling meer moet zijn dan het reproduceren van de juiste schrijfwijze, dan nog is dit geen reden om het onderwijs te laten bepalen door de Cito-toetsen. Inhoud van onderwijs wordt, na discussie in het veld, op democratische wijze vastgesteld door de overheid en niet door toetsontwikkelaars van een commercieel instituut.

Ongewenste effecten worden ook veroorzaakt door de wijze van toetsen die niet altijd goed aansluit bij de aard van onderwijs. Leraren geven les en zij willen toetsen of leerlingen de aangeboden lesstof beheersen. Het uitgangspunt van het CITO is het vergelijken van kinderen met elkaar om zo een rangordening in leerlingen aan te brengen. Kinderen krijgen op basis van de toetsuitslag een positie toebedeeld, uitgedrukt in kwartielen: A (bovenste 25%) tot en

met D/E (samen de onderste 25%, waarvan E de onderste 10% vormt). Wanneer leerstof getoetst wordt op basis van de vraag of leerlingen de leerstof beheersen, kan het zijn dat het overgrote deel van de klas de leerstof voldoende beheerst, een paar dit goed beheerst en een enkeling zelfs heel goed. Dit is min of meer het doel waar iedere leraar naar streeft. Voor het CITO is dit onacceptabel. Daar is elke toets zodanig geconstrueerd dat er altijd een verdeling is van 25% goede leerlingen en 25% zwakke, waarvan 10% uitvallers. Om deze rangordening in leerlingen te krijgen, toetst het CITO (ook) leerstof die niet in de klas aan de orde is geweest. Dit kan leerstof zijn die in het curriculum of in de methode op een later moment aan bod komt of vaardigheden die meer kind- of milieugebonden zijn, zoals bijvoorbeeld woordenschat en kennis van de wereld. Bij leraren stuit deze manier van toetsen tegen de borst. Het is niet 'eerlijk' om leerstof te toetsen die nog niet is behandeld. Als reactie gaan scholen hun curriculum aanpassen: leerstof die volgens de methode later aan bod komt, wordt naar voren gehaald zodat leraren deze stof kunnen behandelen en leerlingen deze kunnen oefenen.

Bovenstaande ontwikkeling wordt versterkt door de manier waarop de onderwijsinspectie met de toetsuitslagen van het CITO omgaat. Toetsscores van leerlingen worden namelijk niet alleen gezien als verschillen in beheersing van de leerstof, maar ook als verschillen in effectiviteit van leraren en van scholen. Wanneer een leraar zijn leerlingen een toets voorlegt, toetst hij indirect zijn eigen handelen. Dit is ook zijn bedoeling. Een leraar wil weten wat er goed of fout is gegaan en wat hij wel of niet in zijn lesgeven moet veranderen. Het gebruik van de Cito-toetsen door de inspectie gaat veel verder. Het doel waarvoor de toets is ontwikkeld, namelijk het meten van leervorderingen bij kinderen, wordt overvleugeld door het afgeleide doel: de effectiviteit van een leraar en zijn school. Een leraar die zijn leerlingen een Cito-toets voorlegt, toetst niet zozeer zijn handelen als wel publiekelijk zichzelf. Als dan een toets ook nog leerstof toetst die niet aan bod is geweest of vaardigheden vraagt die sterk kind- en milieugebonden zijn, wordt het verhaal voor een leraar wel erg moeilijk. Gezien de grote belangen voor hem en zijn school is het logisch dat scholen de resultaten willen maximaliseren. Scholen doen dit door hun curriculum aan te passen, door te trainen voor de Cito-toets of door de items die in de toetsen voorkomen door kinderen te laten inprenten.

De door de CITO gebruikte rangordening van kinderen bestaat onafhankelijk van de leerstof. Altijd is er de verdeling van 25% goede leerlingen en 25 % zwakke, waarvan 10% uitvallers. Wanneer inspanningen in het onderwijs tot een blijvende verhoging van een opbrengst leiden en bijvoorbeeld minder dan 25% van de leerlingen in de D/E-categorie vallen, zou het terugdringen van dit percentage zwakke en uitvallende leerlingen op z'n minst reden tot tevredenheid moeten zijn. Het CITO reageert echter door de betreffende toets opnieuw te normeren. In de praktijk betekent dit dat weer de situatie gecreëerd wordt van 25% goede leerlingen en 25% zwakke, waarvan 10% uitvallers. Om deze 'vertrouwde' rangordening in kinderen te krijgen, moet de toets inhoudelijk moeilijker worden gemaakt. De nieuwe normering van de eerder genoemde DMT schrijft voor dat bij de afname in januari groep 3 niet alleen kaart 1 moet worden afgenomen - de werkwijze bij de oude normering -, maar ook kaart 2. Deze kaart 2 bevat echter leerstof die in de leesmethode niet voor januari aan kinderen van groep 3 wordt aangeboden. Dit betekent dat kinderen die op deze kaart redelijk tot goed scoren sterk zijn in het zelfontdekkend leren en meer dan gemiddeld hebben geprofiteerd van het aanbod van beginnende geletterdheid in de kleuterbouw. Door marktwerking en concurrentiestrijd in het onderwijs wil elke school een A-school zijn en zal een school alles doen om de toetsresultaten te maximaliseren. Op het gebied van het aanvankelijk leren leidt dit tot een toenemende druk op de kleuterbouw om aan kleuters verdergaande eisen te stellen wat betreft kunnen lezen, schrijven en rekenen. Maar het is niet veel kleuters gegeven via ervaringsgericht of zelfontdekkend leren inzicht te verwerven in

bijvoorbeeld het abstracte karakter van het alfabetische principe van onze taal. De meesten zijn aangewezen op meer of minder intensieve en expliciete instructie door de leraar in combinatie met een gestructureerde methode. Het is te voorspellen dat binnen zeer afzienbare tijd in Nederland drie-jarige kinderen naar de basisschool gaan en dat ze vanaf hun vijfde jaar methodisch onderwijs krijgen. Natuurlijk met de geruststellende toevoeging dat het wel speels gebeurt. Het gaat ons hier niet om de vraag of het kleuteronderwijs meer methodisch moet worden of dat de opbrengst een ander karakter moet krijgen. Het gaat ons om het feit dat belangrijke veranderingen op kousenvoeten ons onderwijs binnensluipen in het kielzog van opvattingen over en inhouden van toetsen.

Er is niets op tegen om in het onderwijs naar hoge doelen te streven en de lat steeds hoger te leggen. Maar wanneer een hoger doel niet wordt gehaald, betekent dit niet dat het onderwijs of de school in kwestie zwak of zeer zwak is. In het huidig systeem van toetsen en beoordelen van scholen door de inspectie ontbreekt een bodem. Verbeteringen in het onderwijs met hogere opbrengsten leiden weer tot nieuwe normeringen waardoor de percentages goed en slecht altijd even groot blijven. Onder druk van een publiekelijke afrekening wordt onderwijs een voortdurende jacht op nog meer en nog beter. Deze voor alle betrokkenen ongezonde ontwikkeling kan doorbroken worden door het invoeren van minimumdoelen die overeenstemmen met de primaire taak van het onderwijs. In een liberaal-democratische samenleving als de onze heeft ieder kind het recht kennis en vaardigheden te verwerven die nodig zijn om later als geïndividualiseerd burger in de samenleving te participeren. Dit betekent voor het basisonderwijs basale educatie in de vorm van leren lezen, schrijven en rekenen. Hiermee wordt zowel de behoefte van het individu aan toekomstig volwaardig burgerschap als de behoefte van de samenleving aan goed opgeleide en gekwalificeerde mensen vervuld. Rechtvaardig onderwijs houdt in dat een kind aan het einde van het basisonderwijs ten minste beschikt over een (in toetsscores uitgedrukt) bepaald minimumniveau van lezen, schrijven en rekenen, waardoor een startkwalificatie in het voortgezet onderwijs en een volwaardige participatie in de maatschappij mogelijk zijn. Een school die hierin slaagt, is een goede school met goed onderwijs.

Laat duidelijk zijn dat onderwijs en toetsen onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn. Leerkrachten willen weten wat het resultaat van hun lesgeven is en het onderwijs moet verantwoording afleggen van kwaliteit en van het door leerlingen bereikte niveau. Het is echter niet verstandig de verschillende doelen van toetsgebruik bij één commercieel toetsinstituut onder te brengen. Beoordeling van scholen bijvoorbeeld moet gebeuren onder verantwoordelijkheid van de overheid op basis van democratisch vastgestelde minimeisen met betrekking tot eind- en tussendoelen. Deze eisen aan scholen kunnen met de tijd veranderen. Niet vanwege een nieuwe normering van een Cito-toets, maar op basis van democratische besluitvorming. Wanneer leraren hun lesgeven willen toetsen, moeten zij de vrijheid hebben op de markt de instrumenten te kiezen die passen bij het curriculum van de school en bij hun didactische en pedagogische opvattingen. Dit betekent dat geen enkel commercieel instituut een door de overheid geprotegeerde en dominante positie mag hebben.